

Válogatott tanulmányok a Schmidt Éva születésének 70. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésről

Bevezető

Schmidt Éva, az obi-ugor (hanti és manysi) nyelvek és kultúrák kivételes képességű és munkabírási kutatója 2018 júniusában lett volna 70 éves. Távozásakor és azóta is számos alkalommal méltatták kutatói egyéniségét és teljesítményét.¹ Mivel életműve igen sokrétű, a megemlékezések is eltérőek lehetnek. A Nyelvtudományi Intézetben rendezett ünnepi ülés Schmidt Éva munkásságának nyelvészeti része előtt kívánt tisztelni. A jelen kötetben szereplő öt írás az ott elhangzott előadások anyagából készült.

Azok a kutatások, amelyek ma a hantiknál vagy a manysiknál végzett terepmunkára támaszkodnak, nem egyenes folytatásai Schmidt Éva tevékenységének. A sok különbség egyike az, hogy a mai kutatók rövidebb, szakaszos terepmunkára utaznak ki, míg Schmidt Évának több rövidebb látogatás után az 1990-es évek elejétől hosszú évekig kiküldetésben volt módja folyamatos munkára. A fő különbség azonban másutt rejlik. Az ülésen előadó kutatók mindannyian konkrét nyelvészeti céllal igyekeznek terepre menni vagy anyanyelvi beszélővel együtt dolgozni. Schmidt Éva célja nem nyelvészeti indíttatású gyűjtés volt, és azt a nyelvi dokumentáció némiképp tágabb fogalma sem fedí le. Elgondolása és törekvései szerint mindent le kell jegyezni vagy rögzíteni, ami a hantik és a manysik kultúrájával kapcsolatos. Ebben a munkában a nyelv, illetve a megőrkített nyelvi anyag az obi-ugorok anyagi és szellemi kultúrájának, azaz az egyes csoportok vallásának, folklórjának, mindennapi tudásának stb. hordozóját jelentette. Erőfeszítéseinek lényegi eleme, hogy mindezt nem csupán a tudomány számára kívánta megőrizni, hanem azoknak a jövőbeni generációknak az érdekeit is szem előtt tartotta, akikben várhatóan felébred majd az érdeklődés saját kultúrájuk iránt.² Abban a szilárd meggyőződésben kívánta a kultúra minél több összetevőjét megismerhetővé tenni, hogy arra a jövőben vélhetőleg inkább újragondolás vár, semhogy a folytonosság jellemezné (Schmidt 2005b).

Mindez, noha látszólag pusztán az obi-ugor kultúra specifikumainak ismeretéből alakult ki – amelybe minden beleértendő szakrális rítusok ismeretétől a

¹ Csepregi Márta (2002) nemcsak Schmidt Éva életútját foglalta össze, hanem munkáságjegyzékét is közli.

² Ez egybecseng a veszélyeztetett nyelvekről szóló szakirodalomban a harmadik generációnak az ősi nyelv és kultúra iránt feltámadó érdeklődésével kapcsolatos észrevételekkel: „third generational pursuit of an ancestral language”, illetve „third generational return to ethnicity” (Tsunoda 2004: 193).

hanti és manysi értelmiség viszonyulási sémáinak megtapasztalásáig – a terepmunka legmodernebb elméleteivel rokonítja Schmidt Éva céljait és módszereit. A korábbi időszakokban kevés kivétellel az adatgyűjtés volt a terepmunka elsődleges célja, tehát a munka a nyelvész / néprajzos, tágabb értelemben pedig a tudomány érdekeit szolgálta („linguist-focused model”, Czaykowska-Higgins 2009: 20). Később kezdtek csak figyelmet kapni az etikai megfontolások („Ethical [linguist focused] Research”), illetve a támogató modell („Advocacy Research”), amelynek lényege, hogy a kutatás tárgyát képező beszélői közösség érdekeit nemcsak figyelembe veszik, hanem aktívan támogatják is (Czaykowska-Higgins 2009: 22–23). Az együttműködő modellhez³ („Empowering Research”) pedig hozzátartozik a beszélői közösséggel együtt végzett kutatómunka is (Czaykowska-Higgins 2009: 23–24). Az az amatőr gyűjtő-hálózat (Schmidt 2005a: 85), amelyet eleve a családi-ismeretségi körben a hanti hagyományok iránti érdeklődésre alapozott, nem beszélve a belojarszkiji archívumról, amelyet általa képzett hantikkal együtt működtetett, az ideális terepmunka modelljét valósította meg, amelyet Czaykowska-Higgins közösségre támaszkodó vagy közösségre alapozó kutatásnak nevez.⁴

További fontos különbség, hogy Schmidt Éva közvetítő nyelv nélkül végzett terepmunkát – ami máig nem általános –, sőt rendszerint annak a falunak vagy területnek a nyelvjárási variánsát is elsajátította, amelynek a beszélőivel dolgozni szándékozott. Egy további lényegi eltérés, hogy a fentiekkel összefüggésben Schmidt Éva célja kifejezetten a minél hagyományosabb kultúra és nyelv megörökítése volt.⁵ Ma a kutatások egy része, amint a következő cikkek is mutatják, már éppen a nyelv változását helyezi fókuszba: vagy új eszközökkel mutat rá ilyen folyamatokra (Gugán Katalin és Káldi Tamás cikke), vagy eleddig ismeretlen jelenségeket azonosít (Bíró Bernadett és Sipőcz Katalin) – vagy éppenséggel a nyelvhez fűződő viszony változásait vizsgálja (ti. a városi nyelvhasználatban: Horváth Csilla). Schmidt Évának elsősorban a hagyományos kultúra iránti elkötelezettsége azonban távolról sem jelenti azt, hogy érdeklődésén kívül esett a beszélt nyelv a maga valóságában. Ő maga is gyűjtött igen jelentős, szabad előadású anyagokat jellegzetesen hanti témákról, sőt kidolgozott egy olyan módszert is, amely alapján Ruttkay-Miklián Eszter gyűjtött nagy mennyiségű, értékes szöveget a

³ „We understand ‘empowering research’ as *research on, for, and with.*” (Czaykowska-Higgins 2009: 23)

⁴ „In its fullest form, Community-Based Language Research involves training members of the language-using community to do the research themselves, and can have as one of its goals the aim of making redundant the presence of academic linguists in the community who are not from the community.” (Czaykowska-Higgins 2009: 25)

⁵ „Minden új gyűjtőhelyen ki szoktam keresni egy mintaszemélyt, akitől igyekszem minél több kötetlen beszélgetést felvenni nem az információtartalom, hanem a tiszta nyelv-állapot kedvéért.” (Schmidt 2005a: 93)

szinjai nyelvjárásból.⁶ A módszer lényege, hogy a beszélő a nyelvész minimális stimulusára szabadon beszél, nyelvészeti vagy néprajzi elvárásoktól nem befolyásolva, kizárólag saját hétköznapi tudására támaszkodva.

Felmerülhet a fentiek alapján, hogy akkor vajon a kutatás tárgyán, azaz a hanti és a manysi nyelven kívül mi az, ami összekapcsolja Schmidt Éva munkásságát a mai terepkutatásokkal. Egyrészt összekötik azok a tereptapasztalatok és tanulságok, amelyeket Schmidt Éva felhalmozott és meg is osztott (pl. Schmidt 2001, Schmidt 2005: 145–151). Ezek lényegileg egybevágóak a terepmunka módszertanáról több helyen megfogalmazottakkal (pl. Sakel – Everett 2012). Ilyenek például a kis létszámú beszélői közösségekkel folytatott munka sajátosságai, illetve az adatközlők megválasztásának szempontjai is (Sakel – Everett 2012: 39–41), valamint a kutatásetikai aspektusok is (Sakel – Everett 2012: 67–75). Az általános tudnivalókon kívül azonban a hanti és manysi terepnek megvannak a maga specifikumai is, aminek valamilyen vonatkozását mindenki megtapasztalja, amikor kiépíti a maga munkakapcsolatait. Cikkekben, beszámolóknak elérhetőek Schmidt Évának a hanti és manysi információkezelési szabályokkal kapcsolatos észrevételei, azaz annak figyelembe vétele, hogy a közlők meghatározzák az általuk átadott információ felhasználási körét.⁷ Végezetül arról, hogy a történelmi, kultúrtörténelmi, néprajzi, folklorisztikai stb. ismereteknek – amelyekből bőségesen hagyott ránk Schmidt Éva – mennyire hasznát tudja látni a nyelvész, Csepregi Márta írása ad példát.

Nem utolsósorban a Nyelvtudományi Intézethez is szorosan kötődik Schmidt Éva nyelvészeti munkássága, mivel a kutató 2022-ig zárolt hagyatékát az anyag Magyarországra érkezésétől kezdve ez az intézmény gondozza, valamint a feldolgozás és kiadás majdani megszervezésének feladatát a magáénak tekinti.

Irodalom

- Csepregi Márta (2002), Schmidt Éva 1948–2002. NyK 99: 309–319.
Czaykowska-Higgins, Ewa (2009), Research models, community engagement, and linguistic fieldwork. *Language Documentation and Conservation*. Vol. 3.1: 15–50.
Ruttkay-Miklán Eszter (2011), Szinjai hanti értelmező szótár. Weboldal. Hanti módon: Szinjai hanti néprajzi és nyelvészeti gyűjtemény. Multimédiás adatbázis a szerző szinjai hantik között végzett néprajzi-nyelvészeti terepmunkájának eredményeiből. <http://hantisirn.nytud.hu/hu/bundle/szinjai-hanti-ertelmezo-szotar>

⁶ Ruttkay-Miklán Eszternek az emlékülésen elhangzott előadása részben erről a munkáról szólt. A projektről: Ruttkay-Miklán (2011).

⁷ „Természetes, hogy a bizalmas családi információ már a szélesebb rokonság számára is indiszkrét, vagy hogy a kultikus szövegek, cselekmények más világnézetű emberben más hatást keltenek stb.” „[...] minden társadalom működésének elemi feltétele, hogy információs struktúráit (milyen információ kinek, mikor, hol legyen elérhető, és mire legyen alkalmazható) uralja.” (Schmidt 2005b: 145)

- Sakel, Jeanette – Everett, Daniel L. (eds) (2012), *Linguistic fieldwork*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press, Cambridge.
- Schmidt Éva (2001), Terepgondolatok az osztják nyelv és nép kutatása hőskorából. Népi kultúra – Népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve 2001. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest. 99–120.
- Schmidt Éva (2005a), Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum 1995. évi munkájáról. In: Sipos Mária (szerk.): 81–101.
- Schmidt Éva (2005b), Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum 1999. évi munkájáról. In: Sipos Mária (szerk.): 131–150.
- Sipos Mária (szerk.) (2005), Jelentések Szibériából. Schmidt Éva Könyvtár 1. MTA Nyelvtudományi Intézet – Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.
- Tsunoda, Tasaku (2004), *Language endangerment and language revitalization*. Mouton de Gruyter, Berlin.

SIPOS MÁRIA